

Sprawozdanie z konferencji
„Starość w perspektywie personalistycznej, społecznej i kulturowej
– refleksje interdyscyplinarne”
Białowieża, 23–25 maja 2018 roku

Starość – na pozór to pojęcie wydaje się nam oczywiste i łatwe do zinterpretowania. Jeśli prześledzimy badania na ten temat, okazuje się, iż tematyką starości interesują się przede wszystkim gerontolodzy, ale też socjolodzy, medycy, psychologzy, pedagodzy, ekonomiści, antropolodzy, analitycy oraz politycy. Nie sposób wymienić wszystkie dyscypliny, których przedmiotem badania jest starość, proces starzenia się lub człowiek stary. Wskazuje to na złożoność problemu oraz jego interdyscyplinarny charakter. Starość jest zjawiskiem naturalnym, nieuniknionym dla każdego z nas, jednakże bardzo indywidualnym i zależnym od wielu czynników. Bogactwo literatury gerontologicznej nie pozwala na wyłonienie jednej słusznej definicji starości, jednak większość z nich potwierdza przekonanie, że ostatni etap ludzkiego życia opiera się głównie na aspekcie biologicznym. Definicja A.A. Zycha pochodząca ze *Słownika Gerontologii Społecznej*, wskazuje dodatkowo na aspekt psychiczny i społeczny, i określa starość jako „...nieunikniony efekt starzenia się, w którym procesy biologiczne, psychiczne i społeczne zaczynają oddziaływać względem siebie synergicznie, prowadząc do naruszenia równowagi biologicznej i psychicznej bez możliwości przeciwdziałania temu” (Zych 2011, s. 163). Wieloaspektowość i wcześniej wspomniana złożoność rozpatrywanej fazy życia wpływa na to, iż staje się ona coraz częściej przedmiotem refleksji naukowców i praktyków. Potrzebne też wydaje się poszukiwanie nowych metod, strategii działania oraz rozwiązań, w obszarze zagadnień dotyczących starości, przede wszystkim z uwagi na to, że osób starszych w społeczeństwie mamy coraz więcej. Szczególnie gdy uświadomimy sobie, że ten problem dotyczy każdego z nas, a starość jest nieuchronna i dotknie każdego człowieka, czy to w sposób bezpośredni, czy jedynie pośredni.

Problematyka starości, kreowanie właściwych postaw społecznych wobec osób starszych, odkrywanie sensu i znaczenia starości w życiu człowieka, a także stwarzanie szans umożliwiających godne jej przeżywanie, było tematem Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej, która odbyła się w dniach 23–25 maja 2018 roku w Białowieży. Spotkanie miało tytuł „Starość w perspektywie personalistycznej, społecznej i kulturowej – refleksje interdyscyplinarne” i była drugą z cyklu „Sens i bezsens starości”. Konferencję zorganizowali Zakład Socjologii Edukacji i Gerontologii Społecznej wraz z Zakładem Andragogiki i Gerontologii Edukacyjnej Uniwersytetu w Białymstoku oraz Podlaski Oddział Polskiego Towarzystwa Gerontologicznego i Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych. Bezpośrednią inspiracją do zapoczątkowania cyklu konferencji była nieodwracalna choroba wybitnego polskiego socjologa i gerontologa Profesora Brunona Synaka. Zorganizowanie drugiej z cyklu konferencji miało na celu zwrócenie uwagi na istotne przemiany dokonujące się w sferze społecznej, kulturowej, politycznej, ekonomicznej oraz refleksje i dyskusje nad potrzebami, możliwościami, ale też zagrożeniami i trudnościami wynikającymi ze starości. Spotkanie zgromadziło kilkudziesięciu uczestników, wśród których znaleźli się przedstawiciele uczelni krajowych, zagranicznych, nauczyciele akademicki, badacze, teoretycy oraz praktycy zainteresowani tematyką starości oraz delegaci z Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych.

Konferencję otworzył Profesor Jerzy Halicki, witając gości. Pierwszym prelegentem sesji plenarnej był dr hab. Piotr Szukalski, prof. UŁ, który zwrócił uwagę na dualny charakter demografii starości. Autor podkreślił dwie cechy starzenia się ludności – nieuchronność procesu oraz jego pozytywną wartość. Według Profesora ludzie starzy nie są zbiorowością homogeniczną, dlatego w literaturze coraz częściej rozróżnia się młodych starych, starych starych itp., podkreśla się ich odrębność ze względu na wiek. Profesor mówił, że coraz częściej nie doceniamy skali przemian w obszarze starzenia się społeczeństwa polskiego, zapominamy o spadku umieralności, a liczba osób starszych drastycznie rośnie i będzie rosła intensywniej. Prelegent przestrzegwał, iż w pewnym momencie będziemy mieli do czynienia ze zmianą skokową, na którą nie jesteśmy gotowi. Wskazał również na potrzebę wzmocnienia opieki instytucjonalnej oraz wsparcia rodzin osób starszych. Okres systematycznego wspomaganie seniorów przez ich rodziny, środowisko czy politykę społeczną, będzie się wydłużał, choćby ze względu na coraz dłuższe lata ich życia.

Doktor hab. Beata Bugajska, prof. US swe wystąpienie poświęciła tematyce wsparcia opiekunów osób zależnych, tj. osób starszych. Było to ciekawą kontynuacją i potwierdzeniem słów Profesora Piotra Szukalskiego. Obydwo-

je wskazali na potrzebę budowania systemu wsparcia, ale też na świadomość wyzwań jakie stoją przed nami, jako społeczeństwem. Beata Bugajska, jako naukowiec, ale przede wszystkim praktyk (dyrektor Wydziału Spraw Społecznych w szczecińskim Urzędzie Miasta), przedstawiła projekt Szczecina skierowany do opiekunów osób z chorobą Alzheimera. Projekt nosi nazwę „Alzheimer 75” i jest programem pilotażowym, wprowadzającym bon opiekuńczy dla osób sprawujących opiekę nad seniorami dotkniętymi tym schorzeniem. Prelegentka wskazała na potrzebę pochylenia się nad tym problemem, gdyż obecnie w Polsce około 500 tys. osób cierpi na tę chorobę, a z racji starzenia się społeczeństwa – będzie ich przybywało.

Kolejny mówca, dr Marcin Muszyński, wystąpienie poświęcił osobie badacza w analizie badań jakościowych. Według niego w trakcie badań można koncentrować się na metodzie, na grupie badanej, formułować liczne problemy badawcze, można stosować badania mieszane, czerpać ze źródeł badań ilościowych, by później pogłębiać swą wiedzę badaniami jakościowymi. To wszystko jest niezwykle istotne, natomiast on skupia się na badaczu jako narzędziu poznania. Prelegent wskazał, iż badacz w toku badań jakościowych może pełnić różnorakie funkcje, a proces poznawczy może przyjąć różny charakter – myślowy, cielesny, emocjonalny, intuicyjny. Doktor Marcin Muszyński skupił się jednak na poznaniu rozumowym w świetle badań jakościowych, określając je jako „akt poznania w czystym doświadczeniu”.

Pierwszą sesję plenarną zakończył dr hab. Piotr Łuszczkiewicz, prof. UAM referatem o starości w poezji Stanisława Grochowiaka. Dzięki dobrej organizacji i dyscyplinie czasowej referujących znalazł się czas na dyskusję oraz wymianę subiektywnych spostrzeżeń uczestników sesji. Pierwszy dzień obrad można podsumować jednym z głosów, które pojawiły się podczas dyskusji plenarnej: w starożytnych Chinach starość była nazywana „wiekiem upragnionym”, więc jest to dowód na to, że pięknie można mówić o ostatnim okresie życia. Czy nam on również kojarzy się z czymś, czego pragniemy i nie możemy się doczekać? Niewątpliwie nie. We współczesnych czasach, we wszechotaczającym kulcie młodości, pięknego ciała, okres starości jest tym, czego chcemy raczej unikać.

Kolejny dzień obrad rozpoczął się drugą sekcją plenarną, którą otworzyła prof. zw. dr hab. n. med. Barbara Bień. W wystąpieniu „Plejotropowe działanie witaminy D3 – czy seniorzy powinni ją uzupełniać?”, autorka zwróciła uwagę na ciągłą potrzebę uzupełniania tej witaminy, szczególnie w wieku senioralnym. W świetle wyników badań własnych Profesor Bień, należy mówić o krytycznym niedoborze witaminy D u większości osób starszych. Prelegentka podniosła również problem nieumiejętności rozpoznawania niedoboru tej

witaminy przez lekarzy pierwszego kontaktu, tzw. lekarzy rodzinnych. W wystąpieniu zostały także zasygnalizowane objawy oraz skutki niedoboru witaminy D, głównie dla układu kostnego osób starszych.

W prezentacji anglojęzycznej „Elder Abuse and Adult Safeguarding in the UK”, Bridget Penhale, PhD, przybliżyła słuchaczom zjawisko nadużyć wobec osób starszych. Przedstawiając jak skala problemu wygląda obecnie w Wielkiej Brytanii, Autorka zwróciła uwagę na to, że mimo, iż żyjemy w wysoce rozwiniętych społeczeństwach nadal temat nadużyć wobec osób starszych, ale też dorosłych, jest tematem tabu. „Nie mając uniwersalnej definicji przemocy oraz ujednoliconego prawa w Anglii, nie możemy podjąć skutecznych działań” – mówiła prelegentka. Ciekawym wątkiem, który wzbudził zainteresowanie słuchaczy w trakcie późniejszej dyskusji, było zjawisko zwane *Self-Neglect*, czyli „samozaniedbanie”. Bridget Penhale podniosła problem samozaniedbania jako jednego z rodzajów nadużyć (wobec) osób starszych. Pośród „typowych” występów, takich jak zaniedbanie, nadużycia fizyczne, psychiczne, seksualne czy finansowe wobec osób starszych, coraz częściej można wyłonić wspomniane samozaniedbanie.

Wystąpienie Profesor Barbary Szatur-Jaworskiej poświęcone było tematyce *baby boomersów*. Autorka omówiła wpływ polityki społecznej w poszczególnych latach na bieg życia tego pokolenia. Poczynając od wczesnego dzieciństwa, a kończąc na później dorosłości, prelegentka wskazała między innymi różnice występujące w warunkach życia pomiędzy miastami a wsiami, wyodrębniając *baby boomersów* miejskich i wiejskich. Według mówczyni zjawisko jest skutkiem nierównomiernego inwestowania polityki społecznej w to pokolenie. Profesor Szatur-Jaworska analizując cechy charakterystyczne pokolenia powojennego wyżu społecznego, podkreśliła również fakt ówczesnego nacisku jedynie na podstawową edukację, zwłaszcza wśród kobiet. Wynikało to z tego, że ich rola miała ograniczać się do opieki nad dziećmi.

Jednym z niewątpliwie istotnych elementów życia każdego człowieka jest edukacja, nawet w okresie starości. Doktor hab. Zofia Szarota, prof. UP, w referacie „Edukacja nieformalna w późnej dorosłości i starości” przedstawiła raport z badań własnych. Pani Profesor jest zdania, że wskaźnik wykształcenia wśród seniorów rośnie i będzie coraz większy z każdym rokiem, a co za tym idzie, seniorzy zaczynają dbać o siebie, mówią o swoich brakach, marzeniach, tęsknotach i planach. Rozwój seniorów i ich aktywność najczęściej ma jeszcze charakter „okołokościelny”, nieformalny, natomiast coraz częściej potrzeby edukacyjne są uświadomione i skryształizowane – jak wyjaśnia Autorka.

Profesor Piotr Czekanowski swoje wystąpienie poświęcił osobie opiekuna człowieka starszego. Wskazał iż coraz częściej pojawia się rozróżnienie

na opiekuna rodzinnego oraz opiekuna nieformalnego. Prelegent jednocześnie zaapelował do badaczy, by podjęli próbę zastanowienia się kogo dobierają do badań, analizując środowisko opiekunów osób starszych. Profesor wspominając w swoim wystąpieniu w zeszłorocznej kampanii społecznej pt. „Opiekun rodzinny – samotny bohater”, nie krył zadowolenia, że zmierzamy w dobrym kierunku. Dlaczego? Dlatego iż najnowsza kampania nosi tytuł „Opiekun rodzinny – nie musi być sam”. Prelegent wskazał, że pragnąłby, by dzięki nam – badaczom – sytuacja opiekunów osób starszych stawała się lepsza, byśmy wyszli naprzeciw ich potrzebom, zadając między innymi pytania o to, czy ktoś nagle znalazł się w sytuacji opiekuna, czy mógł się w jakikolwiek sposób do tego przygotować? Profesor Czekanowski podkreślił niezwykle istotną rolę etyki w badaniach zarówno ilościowych, jak i jakościowych (na które, jak mówi „pojawiła się moda”), które nie muszą być czymś odrębnym, ale mogą stanowić zespolenie wysiłku badawczego.

Tematem obrad pierwszej sekcji tematycznej był alkohol i przemoc w życiu osób starszych, który cieszył się zainteresowaniem wielu prelegentów. Osoby mające osiemdziesiąt lat i więcej są najbardziej dynamicznie rosnącą populacją w krajach rozwiniętych, dlatego pochylenie się nad kwestiami dotyczącymi przemocy wobec ludzi starych czy problemem alkoholizmu jest niezwykle zasadne. W większości referatów fakt picia (nadużywania) alkoholu został ujęty jako czynnik ryzyka przemocy w rodzinie. Dr hab. Jerzy Halicki, prof. UwB, przedstawiając wyniki badań własnych przeprowadzonych na podstawie analizy dokumentów sądowych, wskazał, iż wśród jego badanych, przemoc rodzinna występowała głównie po spożyciu alkoholu. Przytaczając licznie cytaty z wypowiedzi badanych, Autor wyodrębnił wersje faktów przedstawiane przez sprawców i ofiary, które najczęściej od siebie odbiegały. W wypadku sprawców było to głównie zaprzeczenie zaistniałej sytuacji. W podsumowaniu zwrócono uwagę na fakt, iż w części prowadzonych spraw sądowych nie zapadają wyroki, gdyż ofiary wycofują zeznania.

O problemie nadużywania alkoholu mówiły również Doktor Anna Szafranek oraz Magister Agnieszka Filipek. Wystąpienie doktor Szafranek poświęcone było temu problemowi w środowiskach domów pomocy społecznej. Prelegentka wskazała na deficyt placówek przeznaczonych dla osób uzależnionych od alkoholu (trzy w Polsce) oraz na brak ogólnopolskich badań w tejże tematyce. Z kolei Agnieszka Filipek problematykę spożywania i nadużywania alkoholu przez osoby starsze ujęła w kontekście udzielania im ewentualnej pomocy. Przedstawiając wyniki badań własnych, Autorka omówiła objawy nadużywania alkoholu oraz motywę sięgania po niego. Zwróciła również uwagę na fakt, że choć według wyników badań najczęściej oprawca i ofiara są w zbliżonym

wieku, to nierzadko też zdarza się przemoc wobec osób starszych ze strony dzieci lub wnuków.

W sekcji tematycznej poświęconej alkoholowi oraz przemocy wobec osób starszych wystąpiła Zastępca Dyrektora Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Magister Katarzyna Łukowska. Opowiadając o licznych projektach realizowanych przez Agencję, zarówno na terenie Polski, jak i we współpracy z innymi państwami, Prelegentka zwróciła uwagę na problem nieobecności osób starszych w badaniach. W wystąpieniu „Motywy picia alkoholu jako czynnik ryzyka częstości i ilości wypijanego alkoholu”, Katarzyna Łukowska, wyłoniła wśród osób starszych dotkniętych alkoholizmem dwie grupy problemowe: ci, którzy pili w dorosłym życiu i dotrwali do emerytury oraz ci, którzy zaczęli pić dopiero na emeryturze. Podczas późniejszej dyskusji, doktor Anna Szafranek, odwołując się do słów Prelegentki wskazała, iż można wyłonić jeszcze trzecią grupę, tj. osoby kiedyś będące alkoholikami, które zostały wyleczone, i które na emeryturze zaczęły znów sięgać po alkohol w znaczących ilościach.

Omawianą sekcję tematyczną zamknął referat doktora Bogdana Lacha, który przybliżył słuchaczom wizerunek osoby w podeszłym wieku jako ofiary zabójstwa. Prelegent, zawodowo zajmujący się profilowaniem sprawców, przedstawił charakterystykę zabójstw osób starszych w Polsce w latach 1999–2016. Z wyników badań własnych wynika, że 10% wszystkich zabójstw, to zabójstwa na osobach starszych. Różnica, którą ewidentnie można wskazać przy zabójstwach, w których ofiarą są seniorzy, pojawia się na poziomie motywu zabójstwa. Okazuje się, że 70% zabójstw (ogólnie) jest dokonywanych na tle emocjonalnym, natomiast w kontekście osób starszych, w większości są one popełniane z pobudek ekonomicznych.

Kolejne, równoległe odbywające się sekcje tematyczne, zostały poświęcone godności człowieka starego oraz medycznemu aspektowi starości. Godna starość – czyli jaka i co to w ogóle oznacza? Na to pytanie starali się odpowiedzieć prelegenci, m.in. prof. Małgorzata Duda z Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie w referacie „Czcij Ojca swego i Matkę swoją”. Autorka potraktowała tenże cytat jako punkt wyjścia do rozważań, analizując postrzeganie starości, człowieka starego na przestrzeni setek tysięcy lat. Przytaczając fragment Księgi Mądrości Starego Testamentu, mówiła: „Starość jest czcigodna nie przez długowieczność i liczbą lat się jej nie mierzy, sędziwością u ludzi jest mądrość, a miarą starości – życie nieskalane”. Profesor Duda w swym wystąpieniu odniosła się do treści jednego z Dziesięciu Przykazań, natomiast w tok myślenia filozoficznego wokół starości wprowadziła słuchaczy dr Maria Łuszczzyńska. Przedstawiając i analizując wybrane kategorie filozoficzne, które

mogłyby posłużyć jako inspiracja dla badań nad starością, Autorka omówiła różne teorie czasu. Wyodrębniła siedem rodzajów czasu. Doktor Łuszczynska zwróciła uwagę na fakt, iż mówiąc o czasie, nie można zapominać o kategorii pamięci. Dlaczego? Gdyż, dzięki umiejętności postrzegania czasu, człowiek jest obdarzony pamięcią.

O refleksjach wynikających z pracy zawodowej z seniorami opowiedziała dr Anna Rudnik. W wystąpieniu „Rozwijanie kompetencji interpersonalnych w późnej dorosłości jako szansa na zwiększenie satysfakcji z życia oraz wzmacnianie sprawstwa społecznego ludzi starych”, Autorka opowiedziała o metodach wykorzystywanych w pracy z grupą oraz indywidualnych formach współpracy jako inspiracji do działania. Przedstawiając możliwości organizowania pracy z seniorami i jej rezultaty, dr Rudnik zakończyła referat wierszem jednej ze swych podopiecznych. Podsumowując, zachęciła do organizowania kół wsparcia, zajęć integracyjnych oraz klubów seniora nie tylko w miastach, w dużych aglomeracjach, ale również w małych ojczyznach.

Zjawisko małżeństwa w późnym wieku omówiła dr Dorota Kałuża-Kopias. Głównym źródłem danych były corocznie publikowane przez Główny Urząd Statystyczny informacje o małżeństwach w Polsce. Odsetek małżeństw zawartych w wieku 60 lat i więcej wynosi około 3% wszystkich małżeństw w Polsce. Analiza demograficzna wskazuje na to, iż udział ludzi starszych w „rynku małżeńskim” może wzrosnąć na przestrzeni lat. Wynikać to będzie przede wszystkim z wydłużenia średniej długości życia oraz ze zwiększenia udziału seniorów w społeczeństwie.

Pośród tematów analizowanych w odniesieniu do godnego przeżywania starości pojawiło się również zagadnienie emerytury, postawione w formie pytania „Emerytura – czas oczekiwań czy obaw?”. Wyniki badań własnych prezentowane przez dr Monikę Dorotę Adamczyk nasunęły następujące wnioski: generalnie czas emerytury jest negatywnie postrzegany, niezależnie w jakiej grupie wiekowej jesteśmy. W badaniach Prelegentka stawiała pytanie, o to, jakie są skojarzenia, gdy mówimy o emeryturze? W podsumowaniu Autorka wyłoniła trzy wymiary aktywności w okresie emerytury: intelektualny, społeczno-ekonomiczny oraz prozdrowotny.

W obrębie tematyki starzenia się i starości dużo mówi się o teoriach aktywności, o pozytywnych aspektach życia na emeryturze, o satysfakcji z życia ujętego w całości. Nieodłącznym elementem starości jest również śmierć. Doktor Artur Fabiś w wystąpieniu mówił o tym, jak dać się zaskoczyć śmierci. Może brzmieć to paradoksalnie, natomiast Autor prezentując wyniki badań własnych o charakterze jakościowym, wyłonił pewne strategie unikania dojrzałości przez osoby starsze. Nieakceptacja własnej starości powoduje urucho-

mienie mechanizmów pozwalających obronić się przed świadomością własnej skończoności – mówił Autor. Taki tok rozumowania daje w konsekwencji poczucie nieśmiertelności, a przynajmniej pewnego rodzaju dystans do własnej skończoności i zapewnia spokój, chroni przed lękiem tanatycznym. Jednakże taka postawa ogranicza jednocześnie możliwości rozwojowe, nie dopuszczając do podejmowania kolejnych zadań rozwojowych – dodaje dr Fabiś.

Magister Mateusz Dampc przedstawił referat „Seniorzy w cyfrowym świecie”. W pierwszej kolejności Autor uzasadnił, dlaczego akurat ta tematyka jest interesująca badawczo. Następnie przedstawił stan dotychczasowych badań dotyczących korzystania z nowych technologii oraz Internetu przez osoby starsze. Zaprezentował dawne oraz aktualne stanowisko psychologii rozwojowej wobec starości. Najwięcej czasu poświęcił wykluczeniu cyfrowemu seniorów – odnosząc się zarówno do przyczyn, jak i do konsekwencji wspomnianego zjawiska.

Sekcja medyczna również cieszyła się ogromnym zainteresowaniem. Skupiła licznych naukowców, teoretyków, ale też praktyków, na co dzień pracujących z ludźmi starymi w szpitalach, przychodniach, hospicjach, w domach pomocy społecznej, w centrach leczenia psychicznego, ośrodkach terapeutycznych.

Pierwszym tematem podjętym podczas tej sesji było przedstawienie postaw uczniów Medycznego Studium Zawodowego, studentów kierunków humanistycznych i niehumanistycznych wobec osób starszych. Profesor Grażyna Bartkowiak, dr Agnieszka Krugielka oraz mgr Irena Szklana-Berest jako główny wynik swych badań wskazały przeważające pozytywne postawy wobec ludzi starych. Jest to niezwykle cenna informacja – mówiła jedna z Autorok. Zważywszy na fakt, że za kilka, a najdalej kilkanaście lat osoby te będą podejmować znaczące decyzje dotyczące nie tylko niesienia bezpośredniej pomocy osobom starszym, ale mogą stać się kreatorami i decydentami określonej pomocy socjalnej i polityki społecznej wobec tej ustawicznie wzrastającej grupy osób. Kolejnym, niezwykle istotnym rezultatem omawianych badań było stwierdzenie silnej korelacji pomiędzy postawami studentów wobec osób starszych a pozostawaniem z nimi w bliskich relacjach rodzinnych.

O formach aktywności podejmowanych przez seniorów i uwarunkowaniach ich podejmowania w swoim wystąpieniu mówiła Profesor Iwona Wagner. Przedstawiając szerokie spektrum rodzajów aktywności wskazywanych przez respondentów, Pani Profesor wskazała na takie jak: pilates, aerobik, basen, joga, rower. Jeśli chodzi o aktywność umysłową, to największą popularnością cieszą się czytanie książek i zajęcia przy komputerze. Głównym uwarunkowaniem podejmowania jakiegokolwiek formy aktywności wśród seniorów

jest stan zdrowia a także ich sprawność motoryczna. Nie bez znaczenia pozostaje również stan majątkowy.

Wśród osób starszych występuje znacznie wyższe ryzyko upadków. Badania epidemiologiczne wskazują, że na zaburzenia równowagi uskarża się około 36–65% ludzi starszych żyjących we własnych domach oraz aż 80% mieszkańców domów opieki społecznej. Dr n. med. Grażyna Franek, dr n. med. Karolina Dutka oraz dr n. med. Zofia Nowak-Kapusta wskazały na tenże problem w „Analiza czynników zwiększających ryzyko upadków osób starszych hospitalizowanych na oddziale wewnętrznym”. Wykorzystując autorski kwestionariusz ankiety oraz skalę Tinettiego wśród 100 hospitalizowanych pacjentów wyłoniły się następujące wnioski. Osoby starsze hospitalizowane na oddziale chorób wewnętrznych obarczone są wysokim ryzykiem upadku, aż co trzeci ankietowany senior osiągnął wynik testu Tinetti (wskazujący na wysokie ryzyko upadku). Co ciekawe, przebyty upadek w przeszłości oraz odczuwanie lęku przed upadkiem, przyczynia się do zwiększenia ryzyka kolejnego upadku.

Doktor Rafał Iwański wystąpienie poświęcił tematyce opieki paliatywnej i hospicyjnej w ujęciu społecznym i ekonomicznym. Przedstawiając rzeczywistą strukturę opieki hospicyjnej w Polsce, Autor wyodrębnił liczne podmioty zaangażowane w system opieki u schyłku życia. Prelegent rozpoczął przedstawieniem budżetu NFZ w latach 2006–2017, kolejno analizował budżet zachodniopomorskiego oddziału NFZ oraz zakres świadczeń w obrębie tejże opieki, który jest finansowany ze środków Narodowego Funduszu Zdrowia. Wskazał że każdego roku liczba pacjentów zarówno w hospicjach domowych, jak i na oddziałach medycyny paliatywnej, rośnie.

Tematyka jakości życia osób starszych jest zagadnieniem poruszonym niezwykle często, a mimo to budzi ciągle zainteresowanie gerontologów. Dr n. med. Zofia Nowak-Kapusta podjęła próbę analizy jakości życia seniorów przebywających w domach pomocy społecznej. Badania przeprowadzono wśród 411 pensjonariuszy domów pomocy społecznej województwa śląskiego. W ocenie jakości życia były brane pod uwagę takie wartości, jak: zdrowie psychiczne, witalność, odczuwanie bólu, funkcjonowanie społeczne, ogólna ocena zdrowia. Z ocen ankietowanych wynika, że jakość życia pensjonariuszy jest dość dobra, natomiast w każdym z analizowanych aspektów mężczyźni oceniali swoją jakość życia o kilka punktów wyżej w stosunku do kobiet. O jakości życia seniorów mówili pośrednio również mgr Monika Kisielewska oraz Wiesław Magnuszewski. Dlaczego w sposób pośredni? Prelegenci próbowali odpowiedzieć na pytanie „Czy psychoterapia ma sens po 65. roku życia?”, a psychoterapia niewątpliwie ma służyć podniesieniu odczuwania satysfakcji z życia i poprawie jego jakości. W wystąpieniu zwrócono uwagę na fakt, że psychote-

rapia wśród seniorów przez wiele lat była marginalizowana, a wręcz uważana za bezsensowną. Współcześnie coraz częściej jest zalecana ze względu na wielorakie korzyści, które z niej wypływają (nie tylko w obrębie funkcjonowania psychicznego). Jednym z głównych aspektów omawianej prezentacji była rola służby zdrowia w propagowaniu idei psychoterapii seniorów. Następnie pokrótce została przedstawiona działalność Oddziału Dziennego Psychogeriatrycznego w Centrum Zdrowia Psychicznego Leszczyńska w Białymstoku.

Podczas ostatniego dnia obrad odbyła się dyskusja panelowa z udziałem wielu prelegentów. Tematyka dyskusji dotyczyła trzech zagadnień: cielesność w starości, osób starszych w środowisku rodzinnym oraz zadań pomocy społecznej wobec seniorów.

W pierwszej kolejności głos zabrała Profesor Halina Worach-Kardas, mówiąc o różnych formach aktywizacji osób starszych oraz o tym co warunkuje tę aktywność. Stawiając pytanie „czy aktywność i aktywizację można uznać za panaceum na wszelkie niedomogi starości?”, stwierdziła, że zapewne nie, jednak źródeł przedwczesnego starzenia się upatruje się nader często w bierności fizycznej i umysłowej, braku zainteresowań oraz braku poczucia sensu działania i życia.

O poczuciu własnej atrakcyjności w okresie późnej dorosłości mówiła dr Maria Finogenow, która wyszła z założenia, iż mamy współcześnie do czynienia z czymś, co można nazwać „podwójnym standardem starzenia się”. W literaturze starość mężczyzny postrzegana jest bardziej pozytywnie niż starość kobiet. Przedstawiając przykłady z badań własnych Autorka wykazała, że istnieją różnice płciowe w poczuciu atrakcyjności partnerskiej oraz poziomie emocji negatywnych i pozytywnych. Ponadto uzyskane rezultaty wskazują, iż wyższy poziom poczucia atrakcyjności wśród osób starszych wiąże się z wyższym poziomem poczucia dobrostanu.

Tematykę cielesności kontynuowała dr Emilia Kramkowska, mówiąc o postrzeganiu starzejącego się ciała w doświadczeniach i opiniach seniorów. W wystąpieniu Prelegentka zwróciła uwagę na dwubiegunowe podejście do ciała człowieka – z jednej strony jest ono rzeczywistością biologiczną, z drugiej zaś społeczno-kulturową. Badani przez Autorkę seniorzy dostrzegają oba wymiary cielesności, choć ważniejszy jest dla nich aspekt biologiczny. Prelegentka mówiła też, że zdaniem badanych seniorów współcześnie osoba starsza nie może być obojętna na społeczne oczekiwania w zakresie wyglądu ciała i dlatego zdaniem ankietowanych współcześni seniorzy dbają o swój wygląd. Robią to dla lepszego samopoczucia i by zyskać akceptację społeczną.

Do świata sztuk pięknych w kontekście fizycznej sfery starzenia się przeniosła słuchaczy dr szt. Dorota Świdzińska. Analizując liczne dzieła twór-

ców na przestrzeni lat, opowiadała jak starość (człowiek stary), była postrzegana w poszczególnych epokach historycznych. Podczas trwania konferencji uczestnicy mieli możliwość obejrzenia wystawy Prelegentki zatytułowanej „On”. Oprócz zestawu wielkoformatowych fotografii na płótnie, konferencji towarzyszył krótkometrażowy film „Sąsiadki”. Film dokumentował wieloletnie obserwacje czynione przez artystkę z okna swojej kuchni, śledzące codzienne żmudne wędrówki jej starszych sąsiadek do sklepu i z powrotem.

Wokół zagadnień dotyczących jakości życia, opieki i wsparcia społecznego zarówno ze strony rodziny, jak i pomocy społecznej, skupiło uwagę wielu badaczy. Podczas dyskusji panelowej mówiono o uwarunkowaniach społecznych stylu życia osób starszych. Dr Tadeusz Kowalewski zwrócił uwagę na liczne czynniki wpływające na poczucie starzenia się, wśród których pojawiły się m.in.: wykształcenie, stan zdrowia, rodzina, źródło utrzymania, wydłużenie się trwania życia czy optymizm życiowy. Z kolei Dr Marek Niezabitowski odniósł się do jakości środowiska zamieszkania w percepcji seniorów. Przedstawiając wyniki badań przeprowadzonych na Śląsku, Autor omówił przyczyny pozostawiania seniorów w aktualnym środowisku zamieszkania do końca ich życia. Elementem wzbogacającym wystąpienie było przedstawienie idealnego typu mieszkania (domu) akceptowanego przez seniorów (opracowanego na podstawie uzyskanych opinii).

O aktywności społecznej osób starszych mówiły dr Anna Leszczyńska-Rejchert oraz dr Katarzyna Sztóp-Rutkowska. Pierwsza prelegentka skupiła się na edukacji międzypokoleniowej jako szansie w wyzwaniu potencjału osób starszych. Przedstawiając liczne korzyści wynikające z tego rodzaju edukacji, Autorka udowodniła, iż możliwości realizacji idei rozwoju przez całe życie należy upatrywać w edukacji międzypokoleniowej, która sprzyja integrowaniu, wykorzystywaniu, wyzwaniu i podtrzymaniu potencjału tkwiącego w osobach reprezentujących różne pokolenia. Z kolei, dr Sztóp-Rutkowska również wychodząc od tematu aktywności społecznej seniorów, skupiła się docelowo na formalnej partycypacji obywatelskiej. Prelegentka mówiła o Radach Seniorów jako ciele dialogu społecznego. Podając przykłady dobrze prosperujących Rad w woj. podlaskim, Autorka próbowała odpowiedzieć na pytanie „jak pomóc w powstaniu dobrej Rady Seniorów?”, i co zrobić, by spełniała ona dobrze swoją funkcję?

O zasobach osobistych polskich seniorów mówiła dr Katarzyna Ziomek-Michalak. Stawiając pytanie, o to, jaki związek mają zasoby osobiste seniorów z ich oczekiwaniami zdrowotnymi w kontekście zadań pracy socjalnej z osobami starszymi, Autorka wyodrębniła następujące postulaty. Poczucie własnej skuteczności uzależnione jest wprost proporcjonalnie od poczucia zaradno-

ści; dodatkowo źródłem poczucia własnej skuteczności słuchaczy jest poczucie sensowności. Zaś w kontekście umiejscowienia kontroli, dzięki wynikom przeprowadzonych badań można stwierdzić, iż im wyższe poczucie zaradności, tym częstsze wewnętrzne umiejscowienie kontroli, a im mniejsze poczucie zrozumiałości, tym większe prawdopodobieństwo powierzenia umiejscowienia kontroli przypadkowi. Biorąc pod uwagę zachowania zdrowotne respondentów można zauważyć, że osoby badane utożsamiają praktyki zdrowotne z poczuciem zaradności.

Człowiek starszy może odgrywać przeróżne role, zarówno w życiu prywatnym, społecznym, jak i politycznym. Jednak podczas konferencji wielokrotnie wskazywano, iż w świetle prowadzonych badań na terenie Polski (i nie tylko), aktywność seniorów w większości przypadków przejawia się w życiu rodzinnym. Joanna Gregorczyk swoje wystąpienie podczas konferencji poświęciła roli osoby starszej w rodzinie. Wychodząc od pytania, od czego w ogóle zależy to, jaką rolę pełni senior w rodzinie, Prelegentka wskazała liczne typologie występujące w literaturze, zestawiając je z rezultatami badań własnych.

Podczas konferencji naukowej w Białowieży odbyła się również sesja poświęcona pamięci Ojca Profesora Leona Dyczewskiego. Przewodniczyły jej dr hab. Małgorzata Halicka, profesor Uniwersytetu w Białymstoku oraz dr Anna Szafranek z Państwowej Wyższej Szkoły Informatyki i Przedsiębiorczości w Łomży. Sesja składała się z trzech głównych elementów. Pierwszy z nich to przybliżenie sylwetki Ojca Profesora Leona Dyczewskiego, którego dokonała dr Szafranek, opowiadając o życiu, dokonaniach, dorobku naukowym i zainteresowaniach Profesora. Następnie, przedstawiono uczestnikom prezentację multimedialną pt. „Ojciec Leon Dyczewski – wspominamy i pamiętamy”, składającą się w dużej mierze z fotografii opowiadających historię życia Profesora. Dodatkowo, podczas sesji miała miejsce promocja książki pt. *Mistrz i przyjaciel. Ojciec Profesor Leon Benigny Dyczewski OFMConv*, autorstwa Małgorzaty Halickiej, Anny Szafranek oraz Lidii Dakowicz, która jest już dostępna w sprzedaży.

Na trzydniowej konferencji uczestnicy mieli okazję wysłuchać kilkudziesięciu referatów dotyczących między innymi: demografii starości, opieki rodzinnej i instytucjonalnej nad ludźmi starymi, medycznych aspektów starzenia się i starości, zadań polityki społecznej i pracy socjalnej, systemów wsparcia, edukacji nieformalnej seniorów, aktywności społecznej i politycznej, dylematów opiekunów i badaczy osób starszych, problemu nadużywania alkoholu przez osoby starsze, przemocy i agresji, osób starszych jako ofiar zabójstw, godnej starości, małżeństwa w późnym wieku, okresu emerytury, sprawności

fizycznej i funkcjonalnej seniorów, psychoterapii po sześćdziesiątym roku życia, (nie)atrakcyjnej cielesności, obrazu starości w sztuce i poezji, cierpienia i wdowieństwa.

Więcej na temat starości w perspektywie personalistycznej, społecznej i kulturowej będzie można znaleźć w czasopismach „Gerontologia Polska” oraz „Pedagogika Społeczna”, jak również w monografii pokonferencyjnej.

Joanna Gregorczyk, Uniwersytet w Białymstoku

Małgorzata Halicka, Jerzy Halicki, Anna Szafranek, Emilia Kramkowska

**Kobiety doświadczające przemocy w rodzinie i ich ochrona
Aspekty prawne i społeczne**

Wydawnictwo UwB, Białystok 2017

Książka *Kobiety doświadczające przemocy w rodzinie i ich ochrona. Aspekty prawne i społeczne* jest pracą zbiorową, opracowaną przez pracowników Wydziału Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu w Białymstoku oraz Instytutu Prawa i Administracji Państwowej Wyższej Szkoły Informatyki i Przedsiębiorczości w Łomży.

Autorzy poruszają niezwykle ważny temat z punktu widzenia społecznego. Omawiana publikacja zawiera szerokie opracowanie problemu przemocy w rodzinie doświadczanej przez kobiety. Analizowane zjawisko zostało ukazane w aspekcie pedagogicznym, socjologicznym oraz prawnym. Walorem opracowania są praktyczne odniesienia, co czyni prezentowane treści wysoko przekonującymi.

Recenzowana publikacja obejmuje przegląd oraz analizę materiałów z różnych źródeł. Autorzy interpretują dane statystyczne, sięgają do przepisów prawnych, raportów, opracowań naukowych i doniesień publicystycznych, odwołują się także do wcześniejszych, autorskich badań w ramach międzynarodowego projektu badawczego DAPHNE III.

W celu identyfikacji grup osób pokrzywdzonych i skuteczności środków ochrony dla kobiet o szczególnych potrzebach autorzy przeprowadzili badania empiryczne o charakterze jakościowym. W rozważaniach pogłębiali nie tylko opisywany problem, ale także zaproponowali sposoby jego rozwiązywania, opracowali szereg zaleceń dotyczących poprawy ochrony ofiar przemocy. Zważywszy na fakt, iż tekst prezentuje rezultaty badań empirycznych warto podkreślić trafność zastosowanych metod. Lektura fragmentów przeprowadzonych wywiadów z praktykami i ekspertami z obszaru pomocy społecznej, wymia-

ru sprawiedliwości, organizacji pozarządowych, Policji, służby zdrowia oraz ze środowiska naukowego dostarcza wyczuwalną autentyczność co jest walorem całej publikacji. Badania umożliwiły identyfikację grup ofiar o szczególnych potrzebach, gromadzenie informacji o funkcjonowaniu systemu pomocowego dla osób doznających przemocy oraz przedstawiają istniejące bariery w dostępie do ochrony prawnej. Wiedzę na temat konkretnych historii osób o szczególnych potrzebach badacze uzyskali w wyniku analizy akt sądowych oraz analizy studium przypadku.

Recenzowana książka to empiryczne studium składające się z 240 stron. Struktura publikacji zaopatrzona wprowadzeniem, zawiera pięć rozdziałów, podsumowanie oraz rekomendacje.

Pierwszy rozdział autorstwa Anny Szafranek dotyczy prawnych aspektów ochrony kobiet – ofiar przemocy w rodzinie. Autorka skupiła się na wprowadzonych w ostatnich kilku latach zmianach w prawodawstwie, które mają znaczenie przy analizie podjętego problemu. Nowelizacje dotyczą uwarunkowań prawnych Kodeksu Karnego, Kodeksu Karnego Wykonawczego, Kodeksu Postępowania Karnego, ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, ustawy o Policji, rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie procedury „Niebieskie Karty” i wzorów formularzy „Niebieskie Karty”. Nie został pominięty fakt wdrożenia w 2014 roku policyjnego narzędzia szacowania ryzyka życia i zdrowia w związku z przemocą w rodzinie. Dzięki algorytmom i kwestionariuszom interweniujący funkcjonariusze definiują czynniki ryzyka stwierdzające stan bezpieczeństwa członków rodzin o znamionach przemocy. Trafnie zauważono, iż polski system prawny nie wyróżnia osób pokrzywdzonych ze względu na płeć, wiek, stan zdrowia, pochodzenie. Recenzowana książka jest doskonałą próbą znalezienia najlepszych strategii pomocy dla konkretnych grup ofiar przemocy ze specjalnymi potrzebami. Jest to bardzo istotna kwestia, ponieważ potrzeby kobiet, osób starszych, osób z niepełnosprawnością, czy też osób pochodzenia zagranicznego odnośnie do ochrony przed sprawcą przemocy są zgoła odmienne. Publikacja zawiera czytelny przegląd sposobów ochrony ofiar przemocy w rodzinie zarówno na gruncie prawa karnego, jak i cywilnego. Dopełnienie rozważań legislacyjnych stanowi prezentacja statystyk dotyczących przemocy w rodzinie oraz stosowania środków zapobiegawczych od 2011 roku.

W drugim rozdziale, opracowanym przez Emilię Kramkowską oraz Jerzego Halickiego, zaprezentowano zjawisko przemocy w rodzinie wobec kobiet w świetle badań naukowych. Zwrócono uwagę, iż większość eksploracji skupia się na przemocy fizycznej, niejako pomijając równie często występujące przejawy innych nadużyć. Lektura recenzowanej książki przełamuje ste-

reotypy dotyczące definicji przemocy. Umacnia w czytelnikach przekonanie, że np. wyśmiewanie, zabieranie pieniędzy, kontrolowanie drugiej osoby to też formy przemocy. Autorzy zauważają, iż dużym problemem jest postawa osób doświadczających przemocy w rodzinie. W większości przypadków ofiary wykazują niewielkie starania, by zapobiec dalszym sytuacjom przemocowym. Na uwagę i podkreślenie zasługuje teza o istnieniu zależności między nadużywaniem alkoholu przez sprawcę a występowaniem przemocy w rodzinie. Spożywanie alkoholu nie jest bezpośrednią przyczyną stosowania nadużyć, ale niewątpliwie zwiększa prawdopodobieństwo ich wystąpienia. Powołując się na różne źródła bibliograficzne i doświadczenia zawodowe osób świadczących pomoc rodzinom o charakterze przemocowym można stwierdzić, iż przemoc najczęściej łączy się ze skłonnością do nadużywania alkoholu, narkotyków bądź dopalaczy. Istnieje jednak grupa sprawców, która, przeciwnie, charakteryzuje się abstynencją alkoholową oraz psychopatyczną osobowością.

W trzecim i czwartym rozdziale Małgorzata Halicka i Anna Szafranek przedstawiają przeprowadzone badania wśród ekspertów i praktyków w celu określenia skuteczności środków ochrony prawnej dla ofiar przemocy w rodzinie. Należy pamiętać, że dostęp do tak specyficznej grupy badanych bez wątplenia wymagał od autorów dużego zaangażowania i doświadczenia badawczego. Przeprowadzone wywiady stanowią bogaty materiał badawczy – uzyskano wiedzę na temat funkcjonowania sposobów ochrony kobiet doświadczających przemocy w rodzinie. Wartość tych rozdziałów podnosi dokładna diagnoza problemu. Autorki wyróżniły cechy kobiet doznających przemocy, tworząc grupy ze specjalnymi potrzebami, tj. kobiety z niepełnosprawnościami, kobiety w podeszłym wieku, kobiety z dziećmi oraz kobiety z migracyjnym pochodzeniem. Przywołane konteksty określają skuteczność istniejących sposobów ochrony oraz perspektywy możliwości przeciwdziałania przemocy w odniesieniu do poszczególnych kategorii kobiet – ofiar. Co ważne, autorki prezentują wiele problemów z zastosowaniem środków ochrony kobiet, m.in. brak determinacji osób doznających przemocy do wyjścia z sytuacji przemocowej, zatajanie prawdy i wycofywanie oskarżeń, niepodejmowanie przez sąd decyzji o izolacji sprawcy, długotrwały czas oczekiwania na orzeczenie nakazu opuszczenia mieszkania czy zakazu zbliżania się sprawcy do ofiary.

Opinie praktyków na temat sposobów ochrony kobiet ze specjalnymi potrzebami są podzielone. Jedni twierdzą, że oferowana pomoc instytucjonalna powinna być taka sama dla każdej osoby doświadczającej przemocy bez względu na płeć, wiek, stan zdrowia czy pochodzenie. Najwięcej zwolenników tej tezy było wśród funkcjonariuszy Policji oraz przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości. Innego zdania była znaczna część badanych pracowników pomo-

cy społecznej i organizacji pozarządowych. Wśród nich pojawiają się opinie, iż płeć osób pokrzywdzonych powinna być uwzględniana przy budowaniu systemu ochrony ofiar przemocy, np. poprzez stworzenie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy wobec kobiet. Te i wiele innych postulatów dotyczących poprawy rozwiązań ochrony kobiet doświadczających przemocy w rodzinie zaprezentowano w recenzowanej publikacji. Do najtrafniejszych i pilnych w sensie wykonawczym należy zaliczyć natychmiastowe usunięcie sprawcy na dłuższy czas oraz organizowanie terapii dla ofiar przemocy. Autorzy nie narzucają czytelnikom swojego punktu widzenia, pozostawiają możliwość wypracowania własnego stanowiska.

Autorki ukazują pogłębioną analizę jakościową prezentowanych przez ekspertów przypadków kobiet ze szczególnymi potrzebami doznającymi przemocy. Powołując się na konkretne przykłady, wyszczególniły istniejące relacje pomiędzy osobami stosującymi przemoc a ofiarami. We wszystkich grupach kobiet ze szczególnymi potrzebami sprawcami przemocy byli w większości mężowie/partnerzy. Jedynie w kategorii kobiet w starszym wieku zdarzały się przypadki nadużyć stosowanych przez dorosłych, bezrobotnych synów. Analizie poddano także wiek członków rodzin przemocowych, rodzaj doznawanej przemocy, informacje na temat osób zgłaszających problem na Policję, zastosowane środki zapobiegawcze, sposoby zakończenia sprawy oraz rodzaj wyroku. Dzięki identyfikacji cech i prawidłowości w postępowaniu zaangażowanych instytucji oraz członków rodzin, w których dochodzi do przemocy, autorzy publikacji wypracowali kategorie kobiet ze szczególnymi potrzebami. Wyodrębnione kategorie pokrzywdzonych przedstawiono jako grupy o wysokim stopniu ryzyka doświadczania zachowań przemocowych.

Ostatni (piąty) rozdział autorstwa Emilii Kramkowskiej i Jerzego Halickiego jest analizą dokumentów Sądu Rejonowego w Białymstoku pod kątem charakterystyki kobiet doznających przemocy oraz skuteczności interwencji i środków, z których mogą korzystać ofiary. Co ważne, ustalono, iż udostępnione akta spraw dotyczących wyróżnionych grup kobiet prowadzone były pod kwalifikacją prawną z trzech artykułów Kodeksu Karnego (art. 189 – pozbawienie człowieka wolności, art. 198 – wykorzystanie seksualne osoby bezradnej lub niepoczytalnej, art. 207 – znęcanie się fizyczne i psychiczne). Zasadne było oparcie analizy dokumentów wyłącznie na artykule 207 k.k., ponieważ inne sprawy nie dotyczyły stosowania przemocy przez osoby najbliższe.

Interwencja funkcjonariuszy Policji jest pierwszym etapem ochrony pokrzywdzonych. Policjanci w przypadkach zagrożenia życia lub zdrowia zatrzymują sprawcę. Niestety maksymalny czas zatrzymania wynosi tylko 48 godzin. Jak zauważają autorzy, to często za krótko na zebranie wystarczającego mate-

riału dowodowego. Kolejnym opisywanym krokiem jest powiadomienie o zdarzeniu prokuratora, który decyduje o zwolnieniu podejrzanego, albo kieruje wniosek do sądu o zastosowanie środka zapobiegawczego. W drugim przypadku sąd wydaje postanowienie o dalszym losie sprawcy przemocy. Omawiany rozdział zawiera czytelne wyszczególnienie możliwych sposobów ochrony ofiar, tj. zatrzymanie podejrzanego, tymczasowe aresztowanie sprawcy, dozór Policji, nakaz opuszczenia lokalu i zakaz kontaktu z pokrzywdzoną, zakaz opuszczenia kraju. Analiza dokumentów dostarcza czytelnikom wiedzy o częstotliwości stosowania poszczególnych form ochrony.

Na podstawie zgromadzonego materiału autorzy stworzyli typologię kobiet o specjalnych potrzebach doświadczających przemocy w rodzinie. Analizowane akta sądowe dotyczyły ofiar – matek z dziećmi oraz starszych kobiet. W ramach tych dwóch grup pokrzywdzonych wyszczególniono trzy typy w kategorii matek z dziećmi (matki bierne znoszące przemoc wobec siebie i dzieci, zależne od sprawcy; matki bierne, mieszkające na wsi, znoszące przemoc ze strony męża/partnera będącego pod wpływem swoich rodziców; matki aktywne, walczące o bezpieczeństwo własne i dzieci) oraz dwa typy w kategorii kobiet w podeszłym wieku (pokrzywdzone kobiety w starszym wieku z niepełnosprawnością, pokrzywdzone lecz aktywne seniorki). Poznanie przebiegu i sposobów ochrony ofiar z poszczególnych kategorii i typów może przyczynić się do usprawnienia systemu ochronnego przed dalszą przemocą.

Publikację można potraktować jako wzór na poszukiwanie środków zaradczych na różne problemy społeczne. Autorzy opracowali rekomendacje, które bazują na wnikliwej analizie konkretnych przypadków, począwszy od przeglądu przepisów prawa i statystyk, przez zagłębienie w istniejącą literaturę i dotychczas przeprowadzone badania, kończąc na realizacji badań własnych.

Przemoc w rodzinie wobec kobiet to głośny temat w ostatnich latach. Wiele uwagi poświęca się zjawisku przemocy na seminariach i konferencjach naukowych. Badacze coraz częściej angażują się w dyskurs o przemocy w rodzinie, co znajduje odzwierciedlenie w projektach badawczych i naukowych opracowaniach. Recenzowana publikacja jest kierowana do szerokiego grona odbiorców. Może być przydatna nie tylko pracownikom naukowym, studentom, ale także osobom, które zawodowo zajmują się problemem przemocy w rodzinie (służby społeczne, służby mundurowe).

Szczerze zachęcam do lektury tej publikacji. Warto także zapoznać się z innymi opracowaniami tychże autorów oraz z wynikami badań przeprowadzonych przez Zakład Socjologii Edukacji i Gerontologii Społecznej oraz Zakład Andragogiki i Gerontologii Edukacyjnej Uniwersytetu w Białymstoku, m.in. międzynarodowych badań w ramach programu DAPHNE III (*Special*